

שורשם ומהותם של החגים

ר' עזרא פרנק

מבוא

החגים, אותם ימים טובים שכולנו מכירים, קיימים מאז ומעולם ונראה שכל דת ותרבות הקיימות בעולם יצרו לעצמן חגים משלהן. החגים פוגשים את כולנו, בין אם דרך הדת, ובין אם דרך המשפחה, הלאום או הארץ. הם מגוונים את חיי היומיום ומוסיפים להם עניין והם גם מגוונים בעצמם, כאשר לכל חג זמן משלו, כל חג נחגג באופן שונה ולכל חג יש מקור, סיבה ומשמעות אחרים.

נראה שביהדות החגים תופסים מקום משמעותי עוד יותר מאשר בתרבויות אחרות, הן במספרם, הן במשמעות ובמחויבות שבהם והן במקום הרב שהם תופסים בספרות היהודית לדורותיה.

במאמר זה ננסה להבין מה הן הסיבות לקיומם של החגים באנושות בכלל – מה גרם להם להיווצר ולשם מה הם קיימים ומתוך כך להיכנס לנבכי החגים היהודיים ולהבין מהי הסיבה להיווצרותם, מהי מטרתם ומה מהותם. לשם כך איעזר תחילה בהיגיון ובספרות הכללית, ולאחר־מכן אנסה להתבונן על החגים דרך שמותם, זמנם ותוכנם.

א. על מה החגיגה?

אם היו מבקשים ממני להגדיר בשתי מילים מהו חג הייתי אומר: זמן שמח. אם כן, שני המאפיינים הבסיסיים של חג הם קביעות בזמן מסוים, ושמחה מיוחדת. נראה שזוהי המשמעות גם של השם הנוסף שאנחנו מכירים - 'יום־טוב': יום מייצג את הזמן, וטוב את השמחה. אם נדקדק יותר, נראה שגם המילה 'חגי' עצמה היא בעלת אותה דו־משמעות: 'חגי' כביטוי לזמן, מועד הסובב ומגיע שוב לאותה נקודה, ו'חגי' כביטוי לחגיגות, מעגלים ושמחה.

חגים על בסיס שמחה

נראה שאחת הסיבות הראשונות לקיומו של חג היא הצורך לשמח. ימי החול הרגילים מתאפיינים בעבודה ועיסוקים חדגוניים ושוחקים, ורגשותיו החיוביים של האדם - בראשם השמחה - אינם מקבלים מקום וביטוי. אמנם כל אדם יכול למצוא לעצמו את הדרך לבטא את שמחתו, אך השמחה לבד אינה מספקת באשר האדם הוא יצור חברתי,

וממילא גובר הצורך להגדיר זמן בו יוכל להוציא לפועל את שמחתו לצד משפחתו וחבריו. את כיוון ההסתכלות הזה אפשר למצוא במקורותינו¹:

”משרשי המצוה לפי שהאדם נכון על ענין שצריך טבעו לשמוח לפרקים כמו שהוא צריך אל המזון על כל פנים ואל המנוחה ואל השינה... והנה קבע לנו זמנים בשנה למועדים לזכור בהם הנסים והטובות אשר גמלנו, ואז בעתים ההם צונו לכלכל החומר בדבר השמחה הצריכה אליו...”.

ספר החינוך משווה בין הצורך באכילה ובמנוחה לבין הצורך בשמחה. דברים אלה הינם צרכים הטבועים באדם, והחגים, לפחות ביהדות, נועדו לתת מענה לצורך זה².

על־פי הבנה זו, הסיבה האמיתית לקיום החג הינה השמחה, והזמן מאפשר את קיומה של אותה שמחה עלידי מתן קביעות והגדרה.

חגים על בסיס זמן

המילה הנוספת שמגדירה את החג לדעתנו היא 'זמן'. אם עד כה השמחה במרכז והזמן משרת אותה, ניתן גם להפוך את הסדר ולשים את הזמן במרכז כאשר השמחה משרתת אותו, או צומחת מאליה.

מרבית החגים אינם מתקיימים בזמן שרירותי, אלא חלים דווקא בתאריך מסוים על בסיס מאורע היסטורי או טבעי (כגון שיא החורף, שיא הקיץ וכיו"ב)³. נתונים אלה שמים את הזמן כגורם המרכזי ואילו השמחה נספחת אליו כמחזקת את ערך הזמן או שכאשר מצוין הזמן מתעוררת השמחה.

במקרים מסוימים האמת היא הפוכה והחג הוא הקובע את הזמן כאשר מטרתו היא ציון מאורע טבעי חוזר המייצר מחזוריות מוסכמת של זמן או ציון מאורע היסטורי, כהקמת מדינה או המלכת המלך כאשר זמני הממלכה נקבעים על פיו.

¹ חינוך, תפח.

² ייתכן שמכוח הסתכלות זו נוח לאנשים בימינו לחגוג חגים שאינם שלהם; אם תשאלו יהודי מה לו ולחגיגות הסילבסטר, סביר מאוד שתשובתו תהא בסגנון "סיבה למסיבה, למה לא?". אכן אם החגים באים רק כדי לתת מקום לצורך האוניברסלי בשמחה, אין סיבה שהאדם לא יחליף את חגו בחג חברו, או אף יחגוג את שניהם.

³ "לפי התפיסה הפנומנולוגית מופיע החג בעיקר בעתות מעבר ומשבר, הן בעתות של שינויים אסטרונומיים מחזוריים וקבועים (ראש חודש, ליל ירח מלא, היום הקצר בשנה, ימי שוויון, חילופי עונות ותקופות), והן בעתות של תמורות פתאומיות ומרחיקות לכת בחיי החברה או בחיי האדם" (זכריה גורן, חגיו ומועדיו של יהודי חילוני).

חגים על בסיס אירוע היסטורי

חגים אלה נקבעים כאשר מתרחש אירוע משמעותי ומכונן הקשור בחיי מדינה או עם. האירוע המצוין יהיה אירוע משמח (בניגוד לימי זיכרון אשר לרוב אינם מכונים 'חג'), ובכך מובנת החגיגה המתרחשת באותו יום. השאלה היא מדוע יום זה ממשיך להיות מצוין גם בשנים הבאות? איזו משמעות יש לציון אירוע שהיה?

נראה שישנן שתי אפשרויות: האחת היא העובדה שציינו לעיל בדבר קביעת הזמנים; אירוע בקנה מידה לאומי כהקמת מדינה, המלכת מלך או ניצחון גדול, הופכים לנקודת יחס לזמן.

השניה היא הערך הטמון באותו אירוע; יום של מהפכה נחגג על מנת להעצים ולהטמיע בקרב העם את ערכי מחולליה, יום הקמת מדינה על מנת לבסס את האתוס הלאומי, ויום שחרור מעול הממלכה השכנה על מנת להעלות על נס את ערך העצמאות והחירות.

לשמחה במקרים אלה ישנן מספר סיבות: שמחה טבעית העולה עם זיכרון האירוע המשמח (בייחוד כאשר תוצאות האירוע קיימות), שמחה טבעית מה'ביחד' הייחודי ליום זה, או שמחה המשמשת ככלי להנחלת הערכים והפיכת יום זה ליום מיוחד. בסוג זה של חגים בולטת מאד הלאומיות והקבוצתיות בסיבת החגיגות ובאופיין.

חגים על בסיס אירוע טבעי

חגים אלה נקבעים על פי מאורע טבעי החוזר על עצמו מידי שנה. ישנן שלוש סיבות אפשריות לקביעת חג בזמן כזה: האחת היא צורך במחזור זמנים קבוע הנותן מסגרת לימי החול. לסוג זה שייכים כנראה החגים אשר נקבעו במספר תרבויות סביב היום הארוך או הקצר בשנה, או בימים בהם היום והלילה שווים⁴. בסוג זה החגיגה נספחת ליום המיוחד או משמשת כלי לציון ייחודו.

השניה קשורה במחזור החקלאי; בתרבויות שונות נקבעו חגים על בסיס זמן איסוף התבואות, בתחילת הקיץ כאשר אוספים את הדגן, או בסופו כאשר אוספים את הפירות. יתכן שחגים אלה נקבעים בצורה ספונטנית יותר על ידי השמחה הנוצרת כשמגיע היבול החדש.

אפשרות שלישית קשורה בטבע ובמיסטיקה; בתרבויות רבות נתנו משמעות לסדר הכוכבים והמזלות, כאשר בתאריכים שונים שולטים כוחות שונים. יתכן שחגים נקבעו

⁴ "חגים הם תמיד מרכיב בולט בחייה ובתרבותה של כל חברה אנושית והם ממלאים תפקיד חשוב בתפיסת מושג הזמן של בני האדם. החגים יוצרים את פסקי הזמן החוזרים על עצמם בין 'הימים הרגילים', 'ימי החול'. חוקרי תרבות רבים קושרים את התהוות החגים הראשונים במפגש שבין הצורך לתת פשר לכוחות הטבע ובין הצורך לתת משמעות למחזוריות הטבעית של השמש (יומית), של הירח (חודשית) ושל עונות השנה המתחלפות. לפיכך, במרבית התרבויות חגי הטבע הראשונים קשורים בחילופי עונות השנה ובהשתנות אורכם של היום ושל הלילה" (תרבות il, חג חילוני שמח).

על מנת לתת ביטוי לכוח מסוים המתעורר באותו יום על פי סידור הכוכבים והמזלות⁵. אפשרות זו מתרחבת בעזרת החגים ההיסטוריים; כאשר אירוע משמעותי מתרחש בתאריך מסוים זהו סימן למזל הקשור באותו תאריך וממילא חזרת אותו מזל באותו תאריך בשנים הבאות היא סיבה לציון חג.

חגים של ערכים

עד עתה עסקנו רק במאפיינים הכלליים של החג - הזמן והשמחה, אך כמעט כל החגים נושאים תוכן ייחודי נוסף המביא אותנו לנקודה נוספת:

"החג מהווה מנגנון לחיזוק הסולידריות בין בני אותה חברה ולחיזוק המחויבות שלהם לזהותם הקבוצתית. כאשר אנשים מזדהים עם הפעילות הטקסית של החג ועם הסמלים המשותפים, הם מביעים תחושת שייכות והזדהות עם החברה ועם ערכיה" (ד"ר מוטי נייגר, כתבי הקודש של האדם החילוני).

"החג והמועד אינם עומדים כאיים בודדים בים של חולין, אלא מהווים ביטוי מגובש ומרוכז של תפיסות מציאות המשתקפת בחיי החולין" (רינה חבלין, זמן יהודי ישראלי, עמ' 74).

כלומר, החגים נועדו להנחיל ערכים מסוימים לחברה החוגגת אותם, אך בניגוד לאפשרויות שצוינו לעיל שהיוו סיבה להיווצרות החג, הערכים הם כנראה יותר מטרה מאשר סיבה; על בסיס חג שנוצר מהסיבות שנמנו לעיל הולבשו ערכים המתאימים לחיי החברה החוגגת אותם. אמנם דווקא בימינו ישנם ימים שנוצרו על בסיס ערכים כאשר התאריך נקבע באופן שרירותי או על פי הקשר כלשהו (אירוע היסטורי הקשור בנושא, או אפילו הקשר סמלי, כמו יום העיוורים שנקבע ב6/6), - ימים שאינם מכונים חגים כיון שאין בהם מאפיין של חגיגה, אך יתכן שבדומה להם נקבעו חגים אחרים בתרבויות שונות מתוך רצון להנחיל ערכים מסוימים.

כנראה רוב החגים נוצרו בשילוב בין מספר סיבות, כגון צורך טבעי בשמחה המתמזג עם צורך לתת מסגרת זמנים לאומית, כאשר שניהם יחד מקבלים ביטוי על פי מאורע היסטורי גדול. בדומה לכך כותב אליעזר שביד:

"כיצד נקבעים סדרי זמנים של עם? הוי אומר: על ידי ציון של מאורעות או מעשים במסלול חוזר ונשנה. נאחזים קודם כול במאורעות טבעיים החוזרים ונשנים בקצב קבוע, שלפיהם אנו מודדים יחידות שוות של זמן... על שנים אלה מתוספים מאורעות שמחזוריות ציונם היא ענין הסכמי לחלוטין. אלה הם

⁵ "בתרבויות רבות, הייתה הנחה רווחת שאיכות ההתרחשויות מושפעת עלידי התאריך או העונה בשל השפעתם של המזלות או גרמי השמים. אכן, האמונה באמיתותה של האסטרולוגיה נחשבה בימי הביניים נימוק מספק לשיבוצם הקלנדרי של חגים בעיניהם של תיאולוגים רציונליסטיים" (ד"ר ניחם רוס, "חגים במעגלים").

מאורעות או מעשים המבטאים תכליות ויעודים שהאדם קבע לעצמו בבחירתו. מאורעות המציינים הישג גדול או מפלה גדולה בדרך מאבקיו של עם לקראת התכלית שהציב לעצמו...” (ספר מחזור הזמנים, עמ' 13).

החגים מיצרים מסגרת זמן המתחילה מהטבע, ועל גביה נוספים אירועים היסטוריים וערכים.

לסיכום, הסיבות המרכזיות האפשריות להיווצרות חגים הן: א. צורך טבעי בשמחה (ביחוד קבוצתית). ב. קביעת סדר זמנים לאומי (על פי היסטוריה או טבע). ג. אירוע היסטורי. ד. אירוע טבעי חקלאי. ה. אירוע טבעי מיסטי. ו. הנחלת ערכים.

ב. חגים לשמחה

הסיבה הראשונה שציינו בתור אפשרות לקיומו של חג הינה השמחה. נתבונן בדברים ונתחיל בשמו של החג:

”חג, ע”ש תנועת השמחה בנסיעתם למעון קדשו ית”” (הכתב והקבלה, שמות כג, יד).

”מלת חג הנחתו על המחול והריקוד” (תוספות יו”ט, ר”ה פ”א מ”ב).

בפירושים אלו עצם המילה 'חגי' מורה שמהותו היא השמחה (אפשר לראות גישה זו בדברי ספר החינוך שהבאנו לעיל).

יותר מהשמחה הפרטית נמצא על השמחה המשותפת⁶:

”יום טוב הוא מן המצוות המקשרין האומה זה לזה, לכן מלאכת אוכל נפש מותר, ואם יבואו אלף אורחים יאפה לחם עד כי אמרו האופה מיום טוב לחול אינו לוקה הואיל וחזי לאורחים. וכולם חייבים לעלות לרגל ולשמוח ולשמח”.

אותה גישה נמצאת גם בהלכה ומובאת במשנה תורה⁷:

”שבעת ימי הפסח ושמנת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב... וכשהוא אוכל ושונה חייב להאכיל לגר ליתום ולאמנה עם שאר העניים האמללים, אבל מי שנועל דלתות

⁶ משך חכמה, ויקרא כג, כא.

⁷ הלי יום טוב פ”ו, הי”ז-הי”ח.

חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש אין זו שמחת מצוה אלא שמחת כריסו...".

אם כן, השמחה הציבורית⁸ בסיסית בקיום החגים.

ג. חג שהוא מועד

הצד השני של החג הוא הזמן. על דבר זה מעיד הכינוי 'מועד':

"מועד' מציין נקודה זמנית שנגבלה על ידי הסכמת האנשים או על ידי הגבלת הדת, ואינו מורה זמן טבעי אלא דתי או הסכמי שהוסכם בין האנשים לקבוע מועד לדבר מה" (ספר הכרמל, ערך מועד).

"מועד' משורש 'יעד', לזמן התוועדות, והוראתו: מקום שנקבע להתוועד בו או זמן שנקבע להתוועד בו. וזה פירושו של 'מועדים' כאן: זמנים שנקבעו, כדי שניוועד בהם אנחנו עם ה'" (רש"ר הירש, שמות יב, א).

אלא שישנו צורך לברר את הצדדים השונים של הזמן המרכיבים את החגים.

תחילה נתייחס לאפשרות בה החגים הם היוצרים את מעגל השנה⁹:

"ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר. החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה. דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש הזה ויקחו להם איש שה לבית אבת שה לבית".

בפסוקים אלו נמצא הציווי על קידוש החודש לצד הציווי על חג הפסח והקשר ביניהם פשוט; הזמן בו יחול ראש חודש קובע את הזמן בו יחול חג הפסח. בנוסף לקידוש החודש על ידי בית דין הקובע את תחילת החודש הבא, ישנו ציווי על עיבור השנה - הוספת חודש לשנת הלבנה על מנת לשמור על מעגל השנה מקביל לעונות השנה. לכאורה קידוש החודש ועיבור השנה משפיעים על החגים, אך על פי ההלכה החגים הם הנותנים סיבה לקידוש ולעיבור; עיבור השנה נועד על מנת שחג הפסח יחול באביב ככתוב: "את חג המצות תשמור... למועד חודש האביב" וסוכות יחול בעת איסוף התבואה: "חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים באספך מגרנך ומיקבך". בחלק מהמקרים בית הדין היה משנה את זמן קידוש החודש על מנת למנוע התנגשויות מסוימות בין החגים לשבת.

⁸ "אבל הימים הטובים הם כולם לשמחה ולקיבוצים שיש בהם הנאה שבני אדם צריכים אליהם ברוב; ויש מהם תועלת גם כן בענין האהבה שצריך שתהיה בין בני אדם בקיבוצים המדיניים" (מ"נ חלק ג, מג).
⁹ שמות יב, א-ג.

החגים השונים גם אינם עומדים כל אחד לעצמו אלא יוצרים מהלך אחד הנותן מסגרת זמנים לכל השנה¹⁰ :

"וכמו שמצינו ביחיד שמקודם זוכה לנפש, זכה יתיר יהבין ליה רוח, זכה יתיר יהבין ליה נשמה. כמו כן בכלל ישראל ביציאת מצרים זכו לנפש דקדושה... ואחר כך בקבלת התורה זכו לרוח ממללא... ואחר כך בכניסתן לארץ זכו אל הנשמה... כמו כן בכל הג' רגלים זוכין להארת נפש רוח נשמה".

החגים יוצרים תהליך מקביל לנפש, רוח ונשמה' ובדומה לכך אפשר לראות את התהליך גם כלידה, התבגרות וחתונה, ועוד¹¹.

על בסיס מה נקבע חג בזמן מסוים? בפרק הראשון הצגנו שלוש אפשרויות והן: היסטוריה, טבע ומיסטיקה. נבחן את אפשרויות אלו בחגי ישראל.

הפן ההיסטורי בולט מאד ברוב חגי ישראל; חלקו מוזכר כבר בפסוקים כמו פסח: "וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לְכֶם לְזָכְרוֹן וְחֻגְתֶּם אֹתוֹ חַג לַה' לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תִּחְגְּלוּהוּ"¹², חלקו בדברי חז"ל ובתפילה כמו שבועות "זמן מתן תורתנו", ראש השנה המקושר לזמן בריאת העולם או יום כיפור החל ביום בו מחל הקב"ה על חטא העגל. כל אלה ועוד מקורות רבים מלמדים על חשיבות ההיסטוריה בקביעת מועדי ישראל.

הפן הטבעי תופס אף הוא מקום בולט בזמני החגים ומודגש גם כן כבר בפסוקים בפרשת המועדות המקבילה את הקציר, הביכורים ואיסוף התבואה לפסח, שבועות וסוכות. הקבלה זו קיימת גם בתרבויות אחרות¹³.

¹⁰ שפת אמת פסח תרמ"ז, ד"ה 'איתא במשנה'.

¹¹ "ויש בשנה התחלת הויה וזהו בחודש ראשון שהוא חדש האביב שבו יתחדשו הנבראים בכל שנה, ויש זמן האסיף והחזרה וזהו בתקופת השנה שהוא זמן האסיף ויש זמן שהעולם הוא בשלימות ההויה וזה בזמן הקציר" (מהר"ל, גבורות ה', מו).

"כיצד נקבעים סדרי זמנים של עם? הוי אומר: על ידי ציון של מאורעות או מעשים במסלול חוזר ונשנה. נאחזים קודם כול במאורעות טבעיים החוזרים ונשנים בקצב קבוע, שלפיהם אנו מודדים יחידות שוות של זמן... סוג אחר של מאורעות מחזוריים טבעיים, שאנו נאחזים בהם לקביעת סדרי הזמנים, הוא מאורעות הצמיחה הביולוגית המציינת את מסלול החיים האישי: ילדות ובגרות וזיקנה, מחזור הדורות "בבוא זה אחר סור זה"... על שנים אלה מתוספים מאורעות שמחזוריות ציונם היא ענין הסכמי לחלוטין... ציון המאורעות המסמלים את התכליות שהעם חי לקראתן. מאורעות המבטאים את ההכרעות הערכיות הקובעות אורחות חיים" (אליעזר שביד, ספר מחזור הזמנים, עמ' 13).

¹² שמות יב, יד.

¹³ "וכבר זכר אריסטו במאמר התשיעי מספר המדות שכן היה הענין המפורסם באומות מקדם - אמר בזה הלשון 'הקרבות הקדומים והקיבוצים היו אחרי אסוף התבואות והפרות כאילו היו קרבנות מפני הרוחה'" (מו"נ שם).

"וחג הקציר. שהוא ידוע לחג גם בלי צווי ה'. באשר הוא חק הקציר שמנהג בכל האומות ג"כ לחוגג בקציר ואסיף. אבל ישראל נזהרו שיהיה חגייהם לשמו ית'. וכן בחג האסיף וגו'" (העמק דבר, שמות כג, טז).

בנקודה זו אנו נתקלים בבעיה: אם הזמן נקבע על פי ההיסטוריה הוא לא נקבע על פי הטבע, ואם הטבע קובע מה משמעות ההיסטוריה? סתירה זו תתיישב על פי הדרך השלישית - מיסטיקה:

נניח שחג מבוסס על אירוע היסטורי; מה ההיגיון בחגיגתו בשנים הבאות? אפשרות אחת שהעלינו היא הערך שאותו אירוע מייצג. אפשרות זו מסבירה את עצם ציון המאורע אך לא דווקא בתאריך מסוים; אפשר לציין ולחגוג אותו בזמן אחר לפי הצורך, אך אפשרות שניה ועמוקה יותר מופיעה בדברי הרמח"ל¹⁴:

"שכל תיקון שנתקן ואור גדול שהאיר בזמן מהזמנים בשוב תקופת הזמן ההוא יאיר עלינו אור מעין האור הראשון, ותחדש תולדת התיקון ההוא במי שקבלו. והנה על פי זה נצטוינו בחג הפסח... כי בהיות התיקון ההוא תיקון גדול מאד שנתקנו בו וכמו שזכרנו למעלה הוקבע שבשוב תקופת הזמן ההוא יאיר עלינו אור שהאיר אז ותחדש בנו תולדת אותו התיקון..."

המאורע ההיסטורי מופיע במציאות אור רוחני המקשר את האור לתאריך זה וכך בשנים הבאות ניתן לקבל את אותו האור החוזר ומופיע בו. ע"פ עקרון זה, נקבע חג החנוכה לדורות רק שנה לאחר שהתרחש, לאחר שראו את האור חוזר ומופיע באותם התאריכים¹⁵.

דרך עמוקה יותר מובילה לקשר שבין הטבע וההיסטוריה: במקורות מופיע כי חג פסח נחגג עוד לפני יציאת מצרים, אצל אברהם, יצחק ולוט¹⁶. היינו יכולים להבין זאת אילו היו חוגגים את 'חג האביב', אך לפי המקורות הם חגגו דווקא את חג הפסח, עם קרבן ומצות. לכן עולה השאלה; אם החג היסטורי ונוצר מתוך יציאת מצרים, כיצד חוגגים

¹⁴ דרך ה', חלק ד, פרק שביעי.

¹⁵ "לשנה אחרת קבעום וכו', רצ"ל דבשנה הראשונה סברו שהאור הזה היה רק נס לשעה... אבל לא ידעו בבירור אשר האור ההוא שוב יתגלה בכל שנה ושנה. אבל לשנה אחרת כשראו חכמי הדור ברוח הקדש אשר האור ההוא שוב נתגלה בגבהי מרומים ויש הארה גם למטה מן האור הגנוז, הנה הבינו שנקבע הדבר לדורות" (בני יששכר, מאמרי חדשי כסלו טבת, מאמר ג).

"והנה ישנו נס אשר נתגלה איזה אור לשעה הצריכה לכך ולא יותר, וישנו נס אשר נתגלה איזה אור ומהיום ההוא ומעלה לא יפסוק אותו האור בימים ההם בזמן הזה כשהגיע אותו הזמן בכל שנה ושנה יתגלה שוב אותו האור ויהיה לו יתרון ליום הזה על שאר הימים, והחכמים ז"ל המביטים ברוה"ק כאשר ראו נס שהוא לשעה היינו שלא יתמיד אותו האור בכל שנה לא קבעו לדורות, וכאשר התבוננו שיתמיד האור בכל שנה ושנה קבעו אותו הזמן ליו"ט לדורות, ולפי זה תבין כאשר רצו לגזור ולקבוע הדבר לדורות לא התבוננו בדבר עד לשנה הבאה שראו ברוה"ק שההתגלות ההוא שוב ממשמש ובא" (חידושי מהרצ"א על חנוכה, שבת כא ע"ב).

¹⁶ "ישני גדיי עזים. וכי שְׁנֵי גְדֵי עֲזִים הָיָה מֵאֶקֶל שֶׁל יִצְחָק? אֵלֶּא הָאֶחָד הַקָּרִיב לְפִסְחוֹ... (רש"י בראשית כז, ט); "וימצות אפה". פֶּסַח הָיָה" (רש"י בראשית יט, ג).

"כי לה' יתברך עוד טעמים נעלמים ונסתרים אשר על פניהם היה החיוב גם ליוצאי מצרים להקריב הפסח גם טרם מונח לזכרון" (המגיד מדובנא, אהל יעקב, פרשת נח).

בדברי הרמב"ן נמצא קשר נוסף למזלות בצורה ניגודית: "איש שה לבית אבות טעם המצוה הזאת, בעבור כי מזל טלה בחדש ניסן בכחו הגדול, כי הוא מזל הצומח, לכך צוה לשחוט טלה ולאכול אותו, להודיע שלא בכח מזל יצאנו משם אלא בגזרת עליון" (שמות יב, ג).

אותו לפני שהמאורע ההיסטורי עצמו קרה? התשובה טמונה ברוחניות; על פי המבנה הרוחני לכל זמן יש תכונה משלו, ותכונה זו הייתה קיימת מאז ומתמיד. אותה תכונה רוחנית היא הפועלת על העולם ומופיעה גם בטבע¹⁷, ואותו שורש רוחני הוא הגורם לבואו של פסח בזמן זה דווקא:

"כי אף שהאביב הוא דבר טבעי הרי גבוה מעל גבוה שומר כי יש עוד הויה על הויה יותר כמו שיתבאר והוא הדביקות בו יתברך, וכן זמן הקציר שיש בו שלימות הויית העולם הטבעי עוד יש שלימות יותר עליון במעלה והוא שלימות האחרון... ולפיכך ראוי בעצמו שיהיו הזמנים האלו מקודשים אליו יתברך"¹⁸.

על בסיס זה נוצרת הרמוניה בחגי ישראל; הזמן טומן בחובו כוח רוחני המתבטא בהתנהגות הטבע בארץ ישראל ומעורר את המאורעות ההיסטוריים המתאימים במהותם לאותו כוח. כך נוצרת התאמה בין הטבע, ההיסטוריה והמיסטיקה.

כדוגמה, פסח טומן בחובו כוח רוחני של חירות¹⁹, כתוצאה מכך הטבע בארץ ישראל פורח וגורם לפיתוחו של חג חקלאי, במקביל הזוכים לכך מרגישים את אותו כוח ומציינים אותו. במהלך ההיסטוריה, כאשר הגיע זמנו של עם ישראל לצאת לחירות, הוא יוצא באותו זמן של התעוררות כוח החרות. כך נוצר חג של רוחניות, טבע והיסטוריה.

ד. הערכים שבחגים

"ההנחה שלוח השנה היהודי, שבתותיו, חגיו ומועדיו, הוא הביטוי המגובש ביותר של השקפת עולם יהודית, ושאין דרך חינוכית מתאימה יותר להכיר את היהדות כמורשת חיה מלימוד וחיווי של החגים - הנחות אלה ידועות ומקובלות בישראל מימים ימימה. הרי חגים ומועדים מעיקרם הם "מוסדות" המיועדים לחינוך, וכיון שהצד הלימודי היה תמיד חלק מהותי מן הפעילות החגיגית עצמה, מעולם לא הסתפקו בישראל בהוראת המצוות והדינים"²⁰.

¹⁷ "מכוונים הם מקריה הפרטיים של ארץ ישראל אל המאורעות הגדולים של הופעת הקדושה של אור ה', אשר באו בגללה. על כן חקוק אותו הרושם של מועד האביב בשלמותו בארץ הקדושה בתור אספקלריא מכוונת המראה לנו את האור והזוהר את חדוש החיים והחרות אשר נעשה לנו בימי אביבנו הגדול במועד צאתנו ממצרים בחוזק יד של אדון כל המעשים ברוך הוא" (עולת ראייה א, עמ' לח).

¹⁸ גבורות ה' מו.
¹⁹ משמעותה של החירות בהקשר זה היא נאמנות לעצמיות, שהיא שחרור משעבוד חיצוני ופריחה של העצמיות.

²⁰ ספר מחזור הזמנים, עמ' 10.

עיקרון זה מופיע גם בדברי מפרשים אחרים, כמו הרמב"ם²¹:

"ושני המועדים האלה - רצוני לומר סוכות ופסח²² - מלמדים דעות ומדות...".

נוכל לראות זאת גם בשמות החגים כדוגמת הפירוש ל'רגלי'²³:

"קרוב לוודאי שפירוש 'רגלים' כאן איננו 'פעמים' אלא הליכות בדרכים... וזה אפוא הפירוש המילולי של "שלוש רגלים תחג לי בשנה" שלוש הליכות בדרכים תערוך בשנה, על מנת ליצור חוג מסביבי, המועד נקרא 'רגלי' על שם מצוות העליה לרגל לעזרה שבמקדש...".

פירוש זה נזכר גם על ידי מפרשים אחרים²⁴, והנצי"ב ממשך כיוון זה²⁵:

"הזהירם לעשות רגלים גם בשביעית כדי שיבואו ברגל לעזרה להשריש עבודה ואמונה".

מצוות העליה לרגל מטרתה לאחד את העם סביב ערך משותף, כך שכל הציבור יתאחד סביב עבודת האלוקים. הרש"ר הירש מרחיב עקרון זה לכל שלושת השמות כך שכל שם מגדיר ערך מרכזי אחר²⁶.

דרך נוספת לגשת אל מהות החג היא התבוננות במצוותיו: המשותף לכלל החגים הוא איסור המלאכה שאפשר לראות כאמצעי על מנת להפסיק את עיסוקי האדם הקבועים כדי שיהיה פנוי לקלוט את ערכי החג, ומנגד היתר אוכל נפש הינו ערך בפני עצמו; העצמת השמחה והחיבור עם העם.

בנוסף לכך יש לכל חג מצוות המיוחדות לו. בהקשר זה נראה לדייק ולומר כי החגים אינם מנותקים משאר ימות השנה, אלא מטרתם היא לנצל את ההזדמנות והזמן המתאים לכך להשריש בלב האדם ערכים הרלוונטיים בכלל השנה²⁷.

²¹ מו"נ, שם.

²² ומה עם החגים האחרים? הרמב"ם עצמו מסביר באותו פרק מה החגים האחרים באים לפעול על האדם כדוגמת "כן ראש השנה" יום אחד מפני שהוא יום תשובה והערת בני אדם משכחתם", ולכן לא ברור לי מדוע הזכיר רק את סוכות ופסח, אך אין זה עניין מאמרנו.

²³ רש"ר הירש, שמות כג, יד.

²⁴ "ונקראו שלשת הרגלים חג הפסח, חג השבועות חג הסוכות, ע"ש הקבוץ והאסיפה שהיו בזמנים אלו לכל ישראל בעיר הנבחרת" (הכתב והקבלה, שמות כג, יח).

"מהשם 'רגלי' המציין את איבר ההליכה נקראו המועדים, ימי החגים, גם בשם 'רגלים', כמו: 'שלוש רגלים תחוג לי בשנה' על שדרכם היה אז לעלות לרגל ברגליהם" (ספר הכרמל, ערך 'רגלי').

²⁵ שמות לד, כב.

²⁶ "שלושה ביטויים מצינים את המושג של יום טוב: מועד, רגל, חג. מועד – על שם היוועדותנו עם ה', רגל – על שם היוועדותנו עם תורתו במקדשו, חג – על שם היוועדותנו עם האומה בחוג המתכנס מסביב לה" (ויקרא כג, ו).

²⁷ "החג והמועד אינם עומדים כאיים בודדים בים של חולין, אלא מהווים ביטוי מגובש ומרוכז של תפיסות מציאות המשתקפת בחיי החולין" (רינה חבלין, זמן יהודי ישראלי, עמ' 74).

ה. סיכום

נושא החגים הוא נושא רחב מאוד, הן בהתבוננות הכללית ועוד יותר מכך באפיון כל חג לעצמו. למרות רוחב זה, ואולי דווקא בגללו, נראה שיש ערך בהתבוננות הבסיסית על הסיבה והמטרה בקיום החגים. מההצצה לתוך חגי ישראל שראינו בפרקים הקודמים עולה תמונה יפה המשמחת את הנפש:

החגים פועלים בהרמוניה יפה, כפופים לזמן אך גם משפיעים עליו, מחנכים לכל ערך בזמן המתאים לו על פי הטבע הארץ־ישראלי המתגלה בהיסטוריה על ידי הרוח, וכל זאת תוך מתן מקום וסיבה לשמחה האנושית.

בנוסף לכל זאת בולטת הלאומיות בכל החלקים המדוברים: ההיסטוריה הלאומית מתבטאת בשמחת האזרחים אחד עם השני ומאגדת את הפרטים סביב ערכים משותפים וחזון עתידי לאומי ואלוקי.

”לוח השנה שכמבנה קבוע של סדר הזמנים, יש לו חשיבות עיקרית בכל התרבויות... קביעת סדרי זמנים כמוה כקביעת גבולי מקום שעליו מבקשת החברה להחיל את חוקת חייה... בלי סדרי זמנים קבועים אין לו לאדם מבט כולל על מהלך חייו יחד עם כל בני חברתו... כל תרבות מפענחת איפוא את קצב ההתרחשויות הטבעיות, שבהן תלוי קיומה, ומיסדת עלפי קצב זה את המוסדות המשווים לקצב הזה את המשמעות המבטאת את אמונותיה ואת הערכותיה. לוח השנה הוא איפוא אחד המפתחות העיקריים להבנתה של כל תרבות כמבנה כולל של משמעויות” (אליעזר שביד, ספר מחזור הזמנים, עמ' 11).

